

УДК 341.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.153>

ЗАБОРОНА МЕДЖЛІСУ ЯК ПОРУШЕННЯ CERD: АНАЛІЗ ПОЗИЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА МІЖНАРОДНОГО СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ДОНОГ'Ю (ОКРЕМА ДУМКА ДО РІШЕННЯ СУДУ ВІД 31 СІЧНЯ 2024 РОКУ)

Марусяк О.В.,

доктор філософії з галузі «право»,

старший науковий співробітник

сектору порівняльного правознавства

Науково-дослідного інституту державного будівництва

та місцевого самоврядування

НАПрН України

ORCID: 0000-0002-4113-0624

Марусяк О.В. Заборона Меджлісу як порушення CERD: аналіз позиції Президента Міжнародного суду справедливості Доног'ю (окрема думка до рішення ІСЖ від 31 січня 2024 року).

Стаття присвячена аналізу юридичної позиції Джоан Доног'ю, Президента Міжнародного суду справедливості (Міжнародного суду ООН), стосовно заборони Меджлісу, висловленої в її окремій думці до остаточного рішення Суду від 31 січня 2024 року у *Справі про застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Україна проти Російської Федерації)*. У статті наведено та розкрито аргументи Доног'ю стосовно того, що заборона Меджлісу як інституції, яка повністю складається з представників однієї етнічної групи, ґрунтувалася не тільки на політичній активності інституції чи її членів, але й на етнічному походженні членів Меджлісу, що дозволяє розглядати цю заборону як акт дискримінації кримськотатарської етнічної групи та порушення відповідних положень CERD з боку РФ.

У статті також проаналізовано три зауваження Доног'ю щодо застосування Судом CERD в контексті порушеного питання. По-перше, Суд припустився серйозного недогляду, оцінюючи правомірність заборони Меджлісу без достатнього аналізу юридичного підґрунтя такої заборони. По-друге, Суд штучно розмежував політичні погляди, висловлені Меджлісом, та етнічне походження його членів, що було недоречним у цій справі. По-третє, Суд дійшов хибного висновку, що заборона Меджлісу не позбавила кримськотатарське населення представництва, оскільки цей орган нібито був не єдиною інституцією, яка представляє кримськотатарську громаду.

Аргументацію Доног'ю також доповнено авторськими міркуваннями, зокрема, стосовно

того, що фактична практика застосування російського Федерального закону «Про протидію екстремістській діяльності», на підставі якого було заборонено Меджліс, демонструє його неправову та дискримінаційну природу; а тому, оскільки юридичне підґрунтя заборони Меджлісу було неправовим, то і саму заборону Меджлісу ніяк не можна вважати правомірною – її слід розглядати як порушенням відповідних міжнародних зобов'язань РФ за CERD.

Ключові слова: права людини, міжнародне право, Міжнародний суд справедливості, Міжнародний суд ООН, Президент Міжнародного суду справедливості, Джоан Доног'ю, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Меджліс, кримські татари, дискримінація, Україна проти Російської Федерації, Федеральний закон «Про протидію екстремістській діяльності».

Marusiak O. Ban on the Mejlis as a Violation of CERD: Analysis of the Position of the President of the International Court of Justice Donoghue (Judgment of 31 January 2024, Separate Opinion).

The article is dedicated to analysing the legal position of Joan Donoghue, President of the International Court of Justice, regarding the ban on the Mejlis, as expressed in her separate opinion to the Court's Judgment on merits of 31 January 2024, in the case concerning the *Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation)*. The article presents and examines Donoghue's arguments that the ban on the Mejlis, an institution entirely composed of members from a single ethnic group, was based not only on the political activities of the institution or its members but also

on the ethnic background of the Mejlis members. This suggests that the ban can be considered an act of discrimination against the Crimean Tatar ethnic group and a violation of relevant CERD provisions by the Russian Federation.

The article also analyses three points raised by Donoghue regarding the Court's application of CERD in the context of the issue. First, the Court committed a serious mistake by assessing the legality of the Mejlis ban without adequately analysing the legal grounds for such a ban. Second, the Court artificially separated the political views expressed by the Mejlis from the ethnic background of its members, which was inappropriate in this case. Third, the Court reached an erroneous conclusion that the ban on the Mejlis did not deprive the Crimean Tatar population of representation, as this body allegedly was not the only institution representing the Crimean Tatar community.

Donoghue's argumentation is further complemented by author's reflections that, *inter alia*, the practical application of Russian Federal Law "On Countering Extremist Activity," under which the Mejlis was banned, illustrates the unlawful and discriminatory nature of such an instrument. Since the legal basis for banning the Mejlis was unlawful, the ban on the ban on Mejlis cannot be considered legitimate; it should constitute a violation of the Russian Federation's international obligations under CERD.

Key words: Human Rights, International Law, International Court of Justice, ICJ, President of the International Court of Justice, Joan Donoghue, International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, Mejlis, Crimean Tatars, Discrimination, Ukraine v. Russian Federation, Federal Law "On Combating Extremist Activities".

*Я вважаю,
що Суд повинен був постановити, що,
заборонивши Меджліс, Російська Федерація по-
рушила свої зобов'язання
за Міжнародною конвенцією про ліквідацію
всіх форм расової дискримінації.
Джоан Доног'ю [9, paras. 2]*

Постановка проблеми. 31 січня 2024 року Міжнародний суд справедливості (ICJ) – головний судовий орган ООН – ухвалив остаточне рішення у справі *Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation)* [8], яким встановив порушення Російською Федерацією (РФ) положень пункту 1 статті 9 Міжнародної конвенції

про боротьбу з фінансуванням тероризму (ICSFT) [5] 1999 року [8, paras. 111, 147, 404(1)], пункту 1(a) статті 2 та пункту e(v) статті 5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (CERD) [6] 1965 року [8, paras. 370, 404(3)]. Крім того, Суд визнав порушення РФ своїх зобов'язань відповідно до Наказу Суду від 19 квітня 2017 року про застосування тимчасових заходів [7], оскільки, всупереч вимогам цього Наказу, РФ зберігала встановлені нею обмеження щодо Меджлісу [7, para. 106(1)(a); 8, paras. 398, 404(5)], а також не утримувалася від дій, які могли погіршити або розширити спір між сторонами чи ускладнити його вирішення [7, para. 106(2); 8, para. 404(6)]. Однак, більшість звинувачень України щодо порушень РФ відповідних положень ICSFT [8, paras. 98, 120, 131, 146, 404(2)] та CERD [8, paras. 221, 275, 288, 306, 323, 337, 404(4)], так само як і вимоги України щодо заходів відшкодування [8, paras. 150, 374, 403, 404(7)] Судом були відкинута.

Зовнішньополітичні відомства України та РФ по-різному відреагували на це рішення ICJ. МЗС України опублікувало лаконічну заяву, в якій фактично наголошувалося лише на тому, що «[ц]е – перший випадок в історії, коли Міжнародний суд ООН виніс остаточне рішення щодо порушень Росією норм міжнародного права» без оцінки чи переказу змісту самого рішення [18]. Натомість МЗС РФ оприлюднило розлоге повідомлення з наведенням основних тез цього рішення в пропагандистському ключі. У цьому повідомленні, зокрема, наголошувалося на тому, що «Суд не виявив порушення Росією Конвенції, а також щодо заборони так званого "Меджлісу", визнаного в Росії екстремістською організацією» [17].

Парадоксальним чином, саму ж заборону Меджлісу ICJ дійсно не визнав порушенням CERD, оскільки «Україна не надала переконливих доказів того, що заборона Меджлісу ґрунтувалася на етнічному походженні його членів, а не на його політичних позиціях і діяльності» для того, щоб заборона вважалася актом дискримінації кримських татар відповідно до пункту 1 статті 1 CERD [8, paras. 272, 275]. Висловлюючи незгоду з такою позицією Суду щодо Меджлісу, Президент ICJ Джоан Доног'ю (Joan E. Donoghue) [9], суддя Гіларі Чарльзворт (Hilary Charlesworth) [11] та суддя *ad hoc* Фаусто Покар (Fausto Pocar) [12] написали три окремі (separate) думки, а суддя Джулія Себутінде (Julia Sebutinde) [10] – розбіжну (dissenting) думку, а в яких вони, серед іншого, звернули увагу на наявні помилки в аргументації Суду з цього питання¹.

З огляду на те, що в україномовному правничому дискурсі перебіг та результат цієї справи дискутувався переважно в медіа, соціальних

¹ Взагалі-то було оприлюднено 6 окремих думок, 5 декларацій та одну розбіжну думку, але тільки думки вищеназваних суддів містили критику підходу Суду до вирішення питання Меджлісу. Інші судді в своїх позиціях або взагалі не згадували про Меджліс, або не вбачали в забороні Меджлісу порушення CERD.

мережах та інших неформальних майданчиках, виникає нагальна потреба в науковій рефлексії висновків Суду з академічних позицій. Крім того, формальний підхід ICJ до аналізу питання заборони Меджлісу в контексті порушених прав людини яскраво демонструє проблеми, підняті автором цих рядків у попередній статті, яка була опублікована у цьому ж фаховому виданні у 2024 році [16, с. 713-714].

Мета цієї статті полягає в аналізі юридичної позиції Джоан Доног'ю, Президента (2021–2024) та судді (2010–2024) ICJ щодо заборони Меджлісу, яка була висловлена в її окремій думці до рішення Суду від 31 січня 2024 року. Стаття не має на меті детальний аналіз або співставлення всіх чотирьох індивідуальних думок, висловлених вищезгаданими суддями, а також аналіз позиції Доног'ю з приводу інших питань, представлених в її окремій думці.

Стан наукової розробки теми дослідження. Станом на листопад 2024 року вже оприлюднено чимало науково-публіцистичних та аналітичних матеріалів щодо завершення провадження у цій справі. Зокрема, Діан Десієрто (Diane Desierto) [2], Ірина Марчук (Iryna Marchuk) [14], Габрієла Гарсія Ескобар (Gabriela García Escobar) [4] та ряд інших дослідників опублікували свої роздуми та коментарі до січневого рішення ICJ в «EJIL: Talk!» – блозі «Європейського журналу з міжнародного права» (*European Journal of International Law*). Нестачу академічних публікацій, присвячених рішенню Суду, можна легко пояснити відносно незначним часом від дня оприлюднення рішення, а тому, імовірно, більш ґрунтовні академічні дослідження з'являться лише згодом. З-поміж останніх публікацій у фахових журналах варто відзначити огляд, написаний Лорі Мялксю (Lauri Mälksoo) для «Американського журналу з міжнародного права» (*American Journal of International Law*) [13], в якому науковець, в т.ч. звернув увагу на позицію Доног'ю з приводу проблем в аргументації Суду [13, с. 521]. Однак, детального аналізу самої окремої думки Доног'ю в огляді не було.

Виклад основного матеріалу. Окрема думка Джоан Доног'ю була присвячена трьом питанням: забороні Меджлісу як порушенню зобов'язань РФ відповідно до CERD [9, paras. 2–26], порушенням зобов'язань РФ за статтею 12 ICSFT [9, paras. 27–42] та підтримці висновку Суду щодо порушень зобов'язань РФ відповідно до Наказу Суду від 19 квітня 2017 року [9, paras. 43–46]. Розглянемо аргументацію судді щодо першого питання більш детально.

Спочатку Доног'ю звертає увагу на потребу в системному тлумаченні положень пункту 1 статті 1 CERD, де наведено визначення расової дискримінації¹, та пункту 1(a) статті 2 CERD, відповідно до якого кожна держава-учасниця Конвенції «зобов'язується утримуватись від будь-якого акту або практики расової дискримінації щодо осіб, груп осіб або інституцій», що фактично передбачає обов'язок держав не накладати на групу осіб або інституції жодних обмежень, які мають на меті скасування чи обмеження реалізації прав людини та основоположних свобод у політичній або будь-якій іншій сфері суспільного життя, на підставі етнічного походження членів таких інституцій [9, para. 4]. Потім суддя додає, заборона Меджлісу має особливі наслідки саме для прав і свобод членів цієї інституції в контексті реалізації своїх громадянських та політичних прав, включаючи право на свободу думки і вираження поглядів, а також право на свободу мирних зібрань і об'єднань (стаття 5, пункти (d) (viii) та (ix) CERD) [9, para. 5]. Після розкриття цієї тези суддя послідовно викладає три зауваження щодо застосування CERD в контексті заборони Меджлісу [9, paras. 7–26].

По-перше, для того, щоб з'ясувати, чи РФ порушила свої зобов'язання за CERD у зв'язку із заборонаю Меджлісу, необхідно врахувати юридичне підґрунтя застосування такої заборони, чого не було зроблено достатньою мірою [9, paras. 7–12]. Це зауваження є центральним для всієї аргументації судді, і, на думку автора, саме в цьому питанні ICJ допустив найсерйозніший недогляд, оцінюючи питання правомірності заборони Меджлісу.

Доног'ю починає з опису того, яким чином РФ заборонила Меджліс [9, para. 8]: через застосування заходів на підставі Федерального закону від 25 липня 2002 року № 114-ФЗ «Про протидію екстремістській діяльності» (далі – Закон про протидію екстремізму) [19]. Далі суддя частково погоджується з висновком Суду, що сама по собі наявність національної правової бази, на підставі якої РФ вжила певних заходів стосовно членів кримськотатарської громади, не є порушенням CERD, однак, відразу додає, що навіть, якщо такий висновок є формально вірним, аналіз Суду щодо заборони Меджлісу не враховує способи, якими Закон про протидію екстремізму може призвести до порушення прав людини, в т.ч. прав, захищених CERD, оскільки «закони про боротьбу з екстремізмом добре пристосовані для придушення громадянських і політичних прав, включаючи свободу вираження поглядів та свободу зібрань» [9, para. 9].

¹ CERD визначає расову дискримінацію як будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, засновані за ознакою раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на засадах рівності прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших сферах суспільного життя.

І хоча РФ стверджує, що заборона Меджлісу була законним обмеженням прав людини з міркувань безпеки, яке відповідало принципу законності [9, para. 10], Доног'ю наголошує на нечіткості та відсутності конкретизації щодо правопорушень, на боротьбу з якими націлений Закон про протидію екстремізму та цитує зауваження Комітету з ліквідації расової дискримінації¹ стосовно вад юридичної визначеності окремих положень цього закону [9, para. 11], які можуть бути «використані довільно для придушення окремих осіб, зокрема тих, хто належить до груп, вразливих до дискримінації, таких як етнічні меншини, корінні народи або іноземці» [1, para. 11].

Зі свого боку варто було б додати, що фактична практика довгострокового застосування російського законодавства про протидію екстремізму – можливість оперативно та свавільно накладати непропорційні обмеження прав людини на будь-кого, керуючись виключно адміністративним розсудом, – наочно демонструє неправову та дискримінаційну природу такого законодавчого акта. Використовуючи термінологію Густава Радбруха (Gustav Radbruch) [15], Закон про протидію екстремізму можна сміливо назвати прикладом «законного неправу» (Gesetzliches Unrecht). Тому питання правомірності заборони Меджлісу в контексті потенційного порушення прав людини, захищених CERD, необхідно розглянути також через призму відповідності Закону про протидію екстремізму та практики його застосування принципу верховенства права. Оскільки юридичне підґрунтя заборони Меджлісу саме по собі було неправовим, то і заборона Меджлісу буде порушенням міжнародних зобов'язань РФ відповідно до CERD, оскільки вона неправомірно посягає на права членів конкретної етнічної групи.

По-друге, в контексті цієї справи неможливо провести чітке розмежування між політичними поглядами, які висловлював Меджліс, та етнічним походження його членів [9, paras. 13–22].

На думку Доног'ю, навіть якщо погодитися з висновком Суду про те, що заборона Меджлісу ґрунтувалася на політичній діяльності лідерів і членів Меджлісу, які перебували в опозиції до РФ, то цей висновок зовсім не виключає можливості того, що ця заборона мала на меті позбавлення або обмеження певних прав і свобод саме осіб кримськотатарського походження [9, para. 14]. Для підтвердження цієї тези Доног'ю звертається до непростой історії взаємодії кримських татар та Москви [9, paras. 15–16, 19–21],

зокрема, до епізоду із насильницькою депортацією кримських татар у 1944 році: виселення також було обґрунтоване політичними факторами, але фактично мало на меті позбавлення існуючих прав кримських татар [9, para. 15]. Крім того, після депортації і вигнання кримських татар з Криму радянська влада скасувала етнонім «кримський татарин» і надалі видавала внутрішні паспорти, в яких національність членів цієї групи значилася як просто «татарин», що зробило їх невідмінними від інших татар, які проживали в СРСР [3, para. 34; 9, para. 19]. «Тому не дивно, – пише Доног'ю, – що багато осіб кримськотатарського етнічного походження виступили проти відновлення контролю Москви над їхньою батьківщиною в Криму у 2014 році», і саме «Меджліс відіграв центральну роль у мобілізації кримськотатарської громади для протистояння» цим політичним процесам [9, para. 21].

Таким чином, не заперечуючи того факту, що РФ заборонила Меджліс з політичних причин і така заборона була дійсно наслідком політичної активності кримських татар як етносу, було б нелогічно стверджувати відсутність акту дискримінації конкретної етнічної групи, оскільки така заборона погіршила політичне становище кримських татар та обмежила їхні громадянські та політичні права – при чому не тільки членів самого Меджлісу, а й цілої спільноти, яку він представляв. Тут також варто наголосити, що заборона Меджлісу як інституції, яка повністю складається з членів однієї етнічної групи, призвела до його виключення з суспільного життя – і остання теза була прямо підтверджена рішенням Суду [8, para. 267].

По-третє, висновок про те, що заборона Меджлісу не позбавила кримськотатарське населення представництва, оскільки цей орган не був і не є єдиною чи основною інституцією, що представляє кримськотатарську громаду (зокрема, РФ спекулювала тезою, що справжнім представницьким органом кримських татар є Курултай), є некоректним² [9, paras. 23–26].

Доног'ю зі свого боку критикує факт самоусунення Суду [8, para. 269] від потреби розглянути питання, чи справді ті інституції, які були створені після 2014 року, насправді представляють кримськотатарський народ [9, para. 23]. Суддя пише: «Очікувано, що всі члени етнічної меншини не мають однакових поглядів щодо урядових рішень, які стосуються цієї етнічної групи, і що деякі організації, які представляють етнічну групу, можуть рішуче протистояти вла-

¹ Комітет з ліквідації расової дискримінації – це орган, прямо передбачений CERD, який здійснює моніторинг застосування положень CERD державами-учасницями цієї Конвенції.

² Тут доречно згадати розбіжну думку Себутінде, в якій значно скрупульозніше розкрита ця проблема через пояснення відмінності між Меджлісом та Курултаєм [10, paras. 26–31].

ді, тоді як інші можуть обирати більш компромісний підхід у відносинах з цією владою» [9, para. 24]. З огляду на це, Доног'ю не погоджується з твердженням Суду, що заборона однієї конкретної організації, яка представляє конкретну етнічну групу, не є расовою дискримінацією, навіть якщо існують альтернативні організації, що складаються з членів цієї етнічної групи.

Підбиваючи підсумок, Доног'ю наголошує на тому, що заборону Меджлісу слід розглядати як таку, що була заснована, принаймні частково, на етнічному походженні його членів: «Доступні Суду докази свідчать, що заборона мала на меті або мала наслідком анулювання чи обмеження на рівних правах кримськотатарських членів групи, зокрема їхніх прав на свободу вираження поглядів і свободу об'єднань» [9, para. 26]. Можна лише висловити сум з приводу того, що Суд не погодився з такою аргументацією. Тому сподіваємось, що резонні зауваження Доног'ю та інших суддів ICJ стосовно застосування CERD в цій справі будуть враховані Судом у майбутніх провадженнях з приводу цієї Конвенції, а судово-практика рано чи пізно матиме глибший гуманістичний вимір при розгляді питань, які стосуються порушень прав людини.

Висновки. У своїй окремій думці Джоан Доног'ю, Президент ICJ, зосереджується на правових аспектах заборони Меджлісу як представницького органу кримських татар, розглядаючи цю заборону як акт дискримінації та порушення міжнародних зобов'язань РФ за CERD. Доног'ю критикує аргументацію Суду та наголошує на тому, що заборона Меджлісу прямо обмежує права кримських татар у сферах свободи вираження поглядів, мирних зібрань та об'єднань, гарантованих CERD, та наголошує на потребі системного тлумачення положень пункту 1 статті 1 та пункту 1(а) статті 2 CERD. Суддя звертає увагу на те, що Суд недостатньо проаналізував правову основу для заборони Меджлісу (Закон про протидію екстремізму), а також підкреслила, що неможливо чітко розділити політичні погляди Меджлісу та етнічне походження його членів, оскільки політична активність цієї організації відображає прагнення захистити права саме кримськотатарської спільноти. Крім того, вона не погоджується з твердженням Суду, що заборона Меджлісу не позбавила кримських татар представництва через існування інших організацій, які не були заборонені. В доповнення до аргументації судді, варто зазначити, що правомірність заборони Меджлісу необхідно розглядати також через призму відповідності Закону про протидію екстремізму та практики його застосування принципу верховенства права. Оскільки юридичне підґрунтя заборони Меджлісу саме по собі було неправовим, то і заборона Меджлісу аж ніяк не може бути правомірною, а

тому її необхідно розглядати як порушення міжнародних зобов'язань РФ відповідно до CERD.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Committee on the Elimination of Racial Discrimination. Concluding observations on the twenty-third and twenty-fourth periodic reports of the Russian Federation, 20 September 2017, CERD/C/RUS/CO/23-24. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g17/274/58/pdf/g1727458.pdf> (дата звернення: 11.11.2024).
2. Desietro, Diane. Human Rights Reparations and Fact-Finding Quandaries in the 2024 ICJ Judgments in Ukraine v. Russian Federation. *EJIL:Talk! Blog of the European Journal of International Law*, 11 March 2024. URL: <https://www.ejiltalk.org/human-rights-reparations-and-fact-finding-quandaries-in-the-2024-icj-judgments-in-ukraine-v-russian-federation/> (дата звернення: 11.11.2024).
3. Expert Report of Professor Paul Magocsi, *Case concerning Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation)*, Memorial Submitted by Ukraine, Annexes: Volume I, Annex 21, 4 June 2018. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166-20180612-wri-01-01-en.pdf> (дата звернення: 11.11.2024).
4. Escobar, Gabriela García. ICJ's Judgment in Ukraine v. Russia regarding CERD's Scope of Racial Discrimination: ICJ's Approach to CERD Committee's Views. *EJIL:Talk! Blog of the European Journal of International Law*, 29 February 2024. URL: <https://www.ejiltalk.org/icjs-judgment-in-ukraine-v-russia-regarding-cerds-scope-of-racial-discrimination-icjs-approach-to-cerd-committees-views> (дата звернення: 11.11.2024).
5. International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, New York, 9 December 1999, United Nations, *Treaty Series*, vol. 2178, p. 197.
6. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, New York, 21 December 1965, United Nations, *Treaty Series*, vol. 660, p. 195.
7. International Court of Justice. *Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian*

- Federation*), Provisional Measures, Order of 19 April 2017, I.C.J. Reports 2017, p. 104.
8. International Court of Justice. *Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation)*, Judgment on Merits of 31 January 2024. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166-20240131-jud-01-00-en.pdf> (дата звернення: 11.11.2024).
 9. International Court of Justice. *Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation)*, Judgment on Merits of 31 January 2024, Separate opinion of President Donoghue. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166-20240131-jud-01-01-en.pdf> (дата звернення: 11.11.2024).
 10. International Court of Justice. *Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation)*, Judgment on Merits of 31 January 2024, Dissenting opinion of Judge Sebutinde. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166-20240131-jud-01-06-en.pdf> (дата звернення: 11.11.2024).
 11. International Court of Justice. *Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation)*, Judgment on Merits of 31 January 2024, Separate opinion of Judge Charlesworth. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166-20240131-jud-01-09-en.pdf> (дата звернення: 11.11.2024).
 12. International Court of Justice. *Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation)*, Judgment on Merits of 31 January 2024, Separate opinion of Judge *ad hoc* Pocar. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166-20240131-jud-01-11-en.pdf> (дата звернення: 11.11.2024).
 13. Mälksoo, Lauri. Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation), Judgment. *American Journal of International Law*. 2024. No. 118(3). P. 519–526.
 14. Marchuk, Iryna. Unfulfilled Promises of the ICJ Litigation for Ukraine: Analysis of the ICJ Judgment in Ukraine v Russia (CERD and ICSFT). *EJIL:Talk! Blog of the European Journal of International Law*, 22 February 2024. URL: <https://www.ejiltalk.org/unfulfilled-promises-of-the-icj-litigation-for-ukraine-analysis-of-the-icj-judgment-in-ukraine-v-russia-cerd-and-icsft> (дата звернення: 11.11.2024).
 15. Radbruch, Gustav. Gesetzliches Unrecht und Übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*. 1946. Vol. 1. No. 5. P. 105–108.
 16. Марусяк О.В. Міжнародний суд справедливості як суд з прав людини: надмірний оптимізм чи обґрунтоване припущення? *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 711–715.
 17. Министерство иностранных дел РФ. О признании Международным Судом ООН отсутствия в России дискриминации крымских татар и украинцев и полном отказе Украине в каких-либо компенсациях по её претензиям: Сообщение для СМИ, 31.01.2024 г. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/1928849/ (дата звернення: 11.11.2024).
 18. Міністерство закордонних справ України. Заява МЗС України щодо рішення Міжнародного суду ООН у справі проти Російської Федерації, 01.02.2024 р. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-rishennya-mizhnarodnogo-cudu-on-u-spravi-proti-rosijskoyi-federaciyi> (дата звернення: 11.11.2024).
 19. О противодействии экстремистской деятельности: Федеральный закон от 25 июля 2002 года № 114-ФЗ. *Собрания законодательства Российской Федерации*. 2002. № 30. Ст. 3031.